

A külföldi tőke szerepe a budapesti agglomerációs övezet feldolgozóipari térszerkezetének kialakításában

SÁGI ZSOLT¹

Bevezetés

Az 1990-es évtizedben a hazai gazdaság alapvető területi jellemzője a differenciálódás volt (NEMES NAGY J. 1998). A budapesti agglomeráció gazdaságának fejlődése, átalakulása napjaink Magyarországnak egyik legszembetűnőbb, legdinamikusabb folyamata. A gazdasági aktivitás, az extenzív és intenzív fejlődést jellemző mutatók gyökeres változást jelentenek – amelyhez fogható gazdasági metamorfózist csak a hagyományos iparvidékek leépülése vagy az Észak-Dunántúl dinamizálódása jelent. Az agglomerációs övezet a gazdasági rendszerváltozás egyértelmű nyertesének tekinthető. Az övezet gazdasági térszerkezete azonban nem homogén, sőt akkora különbségek adódhatnak, amelyek már megkérdőjelezhetik a terület – elsősorban fejlesztési szempontokat szem előtt tartó – elkülönítését, önállóságát. A rendszerváltás óta eltelt évek a társadalmi-gazdasági belső tér több dimenziójában új struktúrát alakítottak ki. Mindez igaz nemcsak az agglomeráció központját jelentő főváros, hanem az egész agglomerációs övezet vonatkozásában is. E tanulmány csak az agglomerációs övezet gazdaságát veszi górcső alá, bár nyilvánvaló, hogy a végeredmény nehezen értelmezhető az agglomeráció központjának figyelmen kívül hagyásával.

A jelenlegi gazdasági térszerkezet kialakításában több, párhuzamosan létező, különböző térszerműködő erejű, egymás hatását gyengítő-erősítő folyamatsoportot lehet elkülöníteni. A szocialista tervgazdaság fennmaradt, jól körülírható téreffektusai – eléggé nem hangsúlyozott módon – sok helyütt determinálták a jelenlegi helyzetet. Elég, ha a nagyvállalati rendszer felbomlására, a vidéki telephelyek önállósulására utalunk. A politikai rendszerváltás előtt megkezdődő gazdasági transzformáció, a piacgazdaság elemeinek, majd teljes rendszerének megjelenése, a privatizáció újabb differenciáló erőt képezett. A helyi gazdaságok kiépülésének szintje, az aktivitási jellemzők különbségei jól megragadhatók. A gazdasági recesszió, majd az 1993-tól jelentkező konjunktúra szelektíven érintette a gazdaság szereplőit, ennek térbeli konzekvenciái sem elhanyagolhatók. A gazdasági szuburbanizáció – a vállalatok kitelepülése az agglomeráció központjából – bizonyított folyamat, bár nagyságrendjéről megoszlanak a vélemények (pl. Pannon GSM Budaörsre, a PLUS Monorra, a Hawle Szentendrére). Ismeretes az a világgazdasági jelenség, amelynek során a csúcstechnológiát képviselő, tudásigényes vagy különleges minőségű fogyasztási cikkek gyártó iparágak előretörése figyelhető meg. A gyártási folyamat rugalmasan telepíthető, megnőtt a beszállítói rendszerek jelentősége (ENYEDI GY. 1996). A korábbi gazdasági körzetek átalakultak. Az új technológiák lehetővé teszik a gyártás földrajzilag dekoncentrált telepítését, akár rurális térségekben is.

Kétségtelen, hogy a leglátványosabb térszervező folyamat a külföldi tőke megjelenése, különösen, ha az zöldmezős beruházás formájában ölt testet. A vizsgálat középpontjába ezért a külföldi működőtőke investíciói, megjelenési formái, valamint ennek térbeli következményei kerültek.

A külföldi tőke beruházásainak jó része szolgáltató (tercier) szektorban realizálódott. Sok szó esik manapság a terciér szektorról. Valóban a legszembetűnőbb változások ebben az ágazatban zajlanak, elsősorban a kereskedelem, a szállítás, a gazdasági szolgáltatások terén. Több kiváló munka is

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

megjelent e témában az utóbbi időben. E tanulmány viszont egy másik gazdasági szektort, a *feldolgozóipart* – a posztindusztriális kor egyik fő „vesztését” – állította vizsgálódásának középpontjába. Az ipar vizsgálatát különösen az a tény teszi izgalmassá, hogy a szocialista korszak iparpolitikai intézkedései miatt a szóban forgó ágazat sokáig a gazdaság „mostohagyermeké” volt a budapesti agglomerációs övezetben.

A külföldi tőke térszerkezetét, az övezet feldolgozóipari térszerkezetéről szóló tanulmányunkat a Hoppenstedt Bonnier Magyarország közép- és nagyvállalatai című cégkatalógusa, ill. közel ötven céginterjú alapján próbáltuk megrajzolni. Konkrétan ez az 1998-as jegyzett alaptőke, az 1997-es éves bevétel és az 1998-ban foglalkoztatott munkaerő vizsgálatát ölelte fel. A Hoppenstedt kézikönyv számos cégnél nem adta meg a jegyzett alaptőke tulajdonosi szerkezetét és a három alapadat valamelyikét, ezért pótlólagos információkat is kellett szerezni. A begyűjtött adatok ellenére további hiányok maradtak az adatsorokban, s így kisebb eltérések adódhatnak a valós helyzettől, de ez az ipari térszerkezet alapvető vonásait nem érinti. A vizsgálat csak az agglomerációs övezetben székhellyel rendelkező gazdasági társaságok adatait gyűjtötte egybe. Nem vette figyelembe a más székhelyű cégek övezetben található telephelyeinek adatait, viszont beépítette az övezeti székhelyű feldolgozóipari szervezetek övezeten kívüli telephelyeinek mérőszámait is. Bár a felmérés nem tekinthető így teljes körűnek és metodikailag is kifogásolható, de reprezentatív jellege alapul szolgálhat a folyamatok irányvonalának érzékeltetésére (*1. ábra*).

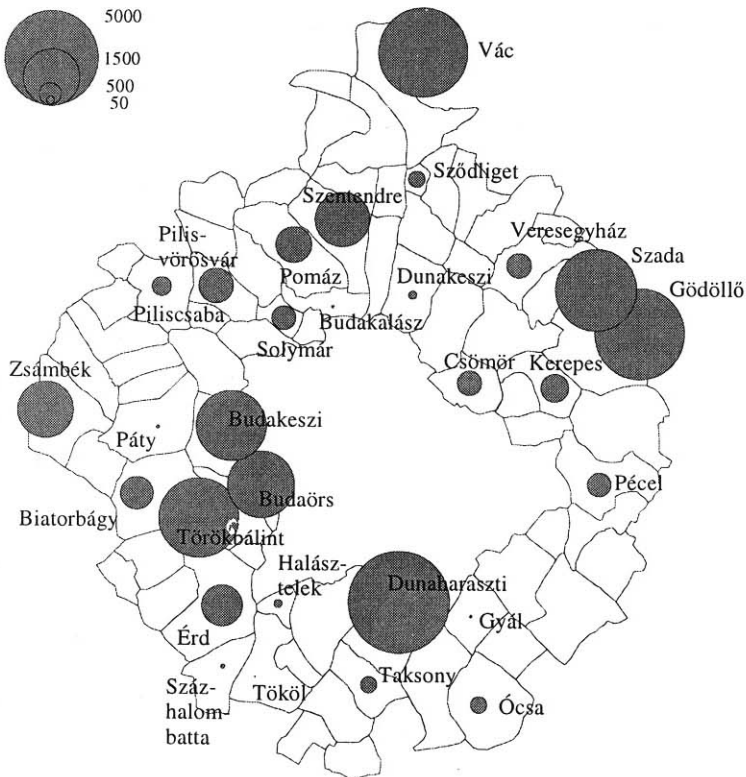
A külföldi tőkebefektetések hatása a magyar ipar általános helyzetére

Magyarország ipari termelése az 1989 és 1992 között lezajlott visszaesést követően 1993 óta folyamatosan növekszik, 1998-ban meghaladta a 14%-ot, amelynek következményeként a termelés volumene elérte a rendszerváltás előtti, 1989-es szintet. A termelés szerkezete, szervezeti rendszere, a vállalatok méretstruktúrája, tulajdonosi szerkezete, belső irányítási, termelési és értékesítési rendszere, az iparágak, ágazatok aránya gyökeres változáson esett át. A válságból való kilábalásban és a szerkezet átalakulásában meghatározó szerepe volt a külföldi működő tőke beáramlásának. Néhány év alatt új, exportorientált iparágak és szakmakultúrák fejlődtek ki, kiemelkedően gyorsan fejlődött a személygépkocsi- és alkatrészgyártás, az elektronika és az informatika.

Főként szakmai befektetők révén gyorsan nőtt a külföldi és vegyes tulajdonú vállalatok aránya a privatizáció során, valamint a zöldmezős beruházások révén. 1998-ra a feldolgozóipari vállalkozások 57%-a külföldi tulajdonba került. A feldolgozóipari beruházások 80%-a külföldi érdekeltségű vállalkozásokban realizálódott.

Technológiai szintek szerint az átlagosnál erősebb a magyar ipar polarizáltsága. Az OECD átlagnál magasabb a fejlett (high-tech) ágazatok termelési és foglalkoztatottsági aránya, ugyanakkor rendkívül magas a fordista ágazatok (low-tech) aránya is. A multinacionális cégeknél folytatott ipari termelés zöme high-tech tevékenység. Míg 1992-ben a high-tech termékek aránya mindössze 2,8% volt a magyar exportban, addig 1997-re ez az arány 13,8%-ra nőtt.

Az ipar területi elhelyezkedésében a többi nemzetgazdasági ághoz hasonlóan a polarizálódás folyamatai játszódhatnak le. A K–Ny-i dichotómia ugyan oldódni látszik (az utóbbi néhány évben tapasztalható, hogy a befogadóképesség – elsősorban a munkaerő oldaláról – telítődött a Dunántúlon és a működő tőke beruházás kezd szétterülni K felé), de az arányok harmonizálódásáról még messze nem beszélhetünk.

1. ábra. A feldolgozóipar külföldi és vegyes vállalatok jegyzett tőkéje az agglomerációs övezetben 1997-ben, M Ft-ban

The capital stock of foreign firms and joint ventures engaged in manufacturing within the Budapest agglomeration, 1997 (million HUF)

1997-ben a külföldi tőke a növekvő méretű behatolás szakaszában volt Magyarországon. 1997-ig az idegen tőkebefektetések 46%-a érkezett a Központi régióba (Budapest és Pest megye). A régió részaránya időben valamelyest csökkenő tendenciát mutatott (ÁRVA L.–DICHÁZI B. 1998). A külföldi tőkeberuházások ágazati megoszlása is változott időben. Az ipar részaránya az 1993-as 66%-ról 1997-re 48%-ra csökkent. Ebben az évben a feldolgozóiparon belül a külföldi tulajdonban lévő vállalatok az összes nettó árbevétel 70%-át adták.

1997 végéig a zöldmezős ipari beruházások összege 3,05 Md dollárt tett ki, amely 220 projektből állt. 1997 végéig a hazánkba beruházott külföldi tőke 20%-a zöldmezős ipari beruházás. A zöldmezős ipari beruházások országokénti sorrendjét az USA vezeti, Németország és Japán előtt. Az ipari projektek számát illetően viszont Németország vezet az USA előtt. Az amerikai befektetések általában nagyobb összegűek, és főként multinacionális cégekhez kötődnek. A német és az osztrák beruházók között számos kis- és középvállalkozás található. A beruházások összegéből 70%-kal

Észak-Dunántúl részesedett, megelőzve a 17%-os részarányú Központi régiót. Ugyanez a helyzet az ipari projektek számát illetően. 1997-ig 103, ill. 50 projekt kezdte meg működését a fenti két régióban. Észak-Dunántúl egyre növelte a részarányát a többi régióhoz képest (ÁRVA L.–DICHÁZI B. 1998).

Becslések szerint az elmúlt években az ipari termelés növekedésének négyötöde a zöldmezős külföldi befektetéseknek köszönhető. Ez azt jelenti, hogy az ipari termelés területi szerkezetében mélyreható változások történtek. A dinamikus növekedés kizárólag 4–5 ÉNy-i megyére és Pest megyére koncentrálódik. Budapesten szám szerint nem jelentéktelen a beruházási projektek száma, de mind a befektetés összegében, mind a termelési értékben, mind az alkalmazottak számában a fővárosnak nincs jelentős részesedése. Az összes zöldmezős külföldi ipari beruházás több mint 85%-a a Nyugat- és Észak-Dunántúli, valamint a Központi régióba áramlott. Az országos jelentőségű aktivizálódó térségek közé sorolható Gödöllő térsége is. Jelentős zöldmezős beruházások történtek Veresegyház, Szada, Gödöllő, Budaörs, Törökbálint és Dunaharaszti településeken.

A külföldi jegyzett tőke elhelyezkedése az elővárosi övezetben

A Hoppenstedt cégkatalógusa alapján az agglomerációs övezetben található 350 alaptőke adattal is leírt feldolgozóipari cégből (közép- és nagyvállalat) 85-ben van jelen külföldi tőke (24%). A tisztán külföldi tulajdonú közép- és nagyvállalatok aránya – a megyei és országos analóg folyamatokhoz hasonlóan – nőtt az évek során. Jelenleg az övezetben 45 ilyen közepes- és nagyvállalat működik, s az 50%-os részesedésük igen magas arányt jelent. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy sok vegyesvállalat tulajdonszerkezetében a hazai tőkének csak reprezentatív szerepe van.

A budapesti agglomerációs övezetben a mintában szereplő külföldi érdekeltségű feldolgozóipari vállalkozások jegyzett tőkéje 1997-ben 35,65 Md Ft-ra rúgott. A kizárólag külföldi tulajdonú vállalatok jegyzett tőkéje 31,7 Md Ft, a vegyes tulajdonú vállalatoké 4 Md Ft volt. A vegyesvállalatok tőkéjének 77%-a van külföldi tulajdonban (3,1 Md Ft). 1997-ben az övezet feldolgozóiparában jegyzett összes alaptőke 58%-a külföldi volt, s ez 34 Md Ft-ot tett ki. Ez 1%-kal haladta meg az országos arányt. Biztosra vehető, hogy a külföldi tőke mennyisége még nagyobb az agglomerációs övezetben, de a Hoppenstedt nem közli pl. a Tetra Pak, a Tchibo, az SKF, a Kludi, a Schöller-Budatej, a Sony, az Adtranz Dunakeszi MÁV Járműjavító és a Schlumberger Industries adatait. A külföldi jegyzett tőke nagysága a települések jogállása szerint viszonylag nagy dichotómiát mutatott: a városokban 41%-a, a községekben 59%-a összpontosult. Az ipar városi koncentrációjának gyengülését mutatja ez az érdekes arány.

Hozzá kell tennünk, hogy a városi jogállás – különösen az övezetben – már sok esetben nem jelent funkcionális központi szerepet. A tiszta hierarchikus településstruktúra egyébként is torzult az elővárosi övezetben. Így a városi és községi arányok összevetése csak korlátozottan alkalmazható a feldolgozóipari tevékenység hierarchiától függetlenedő terjedésének bemutatására. A külföldi befektetők investícióit meghatározó prioritások között a legfontosabb mindenestre nem a településhierarchiában elfoglalt hely. Mindez az ipar település-hierarchikus eloszlását gyengítette. Ez a megállapítás azonban csak gazdasági mikrotereken, dinamikus zónákon belüli viszonyokra igaz. A stagnáló területeken a nagyobb települések vonzóbb célpontok.

A szektorok közötti eloszlás is azt mutatja, hogy az övezet feldolgozóipari térszerkezetének átrendeződését elsősorban a külföldi tőkeberuházások térbeli eloszlása okozta. A K-i szektorban található a külföldi jegyzett tőke közel harmada (30,4%). E mikrorégió gazdasági dinamizálódását egyértelműen a feldolgozóiparban történt külföldi beruházások eredményezték. A következő három szektor nagyjából hasonló arányban részesült a külföldi tőkeberuházásokból: a Ny-i a külföldi jegyzett tőke 23,3, a D-i 20,7 az É-i 16,8%-át tömöríti. A Ny-i szektor látványos fejlődésének egyik elemét a külföldi tőkének köszönhető ipari dinamizálódás alkotja. A szocialista korszak É–D-i irányultságú ipari térszerkezetével szemben (ill. mellett) egy K-Ny-i bontakozott ki a kilencvenes években, elsősorban a külföldi tőkének köszönhetően. Ugyanakkor a hagyományos É–D-i ipari tengely ipari reorganizációjában is tevékeny részt vállalt a külföldi tőke. A gyűrű összezárult, csak a DK-i részen tapasztalható némi hiátus. Az ÉNy-i szektor az övezet iparban jegyzett külföldi tőkéjének mindössze 8,6%-át összpontosította (tercier funkciók dominanciája), a DK-i pedig teljesen elhanyagolható arányú. A DK-i szektor a külföldi tőke térszerkezetében fehér folt. Így utóbbi terület szakítja csak meg az agglomerációs gyűrű egészére jellemző dinamikát.

Az övezetben a feldolgozóiparban jegyzett külföldi tőke részaránya magasabb, mint a hazai tőkéjé (mintegy 58%-a az ösztőkének). A községekben már kétszeresen meghaladja a külföldi jegyzett tőke volumene a hazaiét. A városokban még alatta marad a hazai tőke összegének, de nem szignifikánsan (47%). Biztosra vehető ugyanakkor, hogy ez az érték a nem közölt alaptőke adatokkal kiegészítve a városokban is meghaladná a hazai jegyzett tőkét. A külföldi jegyzett tőke részaránya a K-i szektorban a legmagasabb (70%). Mennyisége a D-i, Ny-i és az É-i szektorban is meghaladja a hazait (az ösztőke 61, 62, ill. 57%-a). Az ÉNy-i és a DK-i szektorban a hazai tőke még fölényben van. Ez azonban nem a nagyméretű hazai tőkevolumennek, sokkal inkább a külföldi tőke hiányának tudható be (1. táblázat).

1. táblázat. A feldolgozóipari jegyzett tőke megoszlása az agglomerációs övezetben

Terület	Összes cég	Vegyes és külföldi tulajdonú cégek	Tisztán külföldi tulajdonú cégek
		jegyzett alaptőkéje, Mft	
É-i szektor	10 045	5 742	5 692
K-i szektor	14 808	11 275	7 265
DK-i szektor	2 893	122	5
D-i szektor	11 274	7 061	5 918
Ny-i szektor	12 982	8 641	7 325
ÉNy-i szektor	6 065	3 654	1 722
Az övezet városai	29 060	15 355	10 640
Az övezet községei	29 007	21 050	17 287
Az övezet együtt:	58 067	36 495	27 927

A Hoppenstedt adatai alapján a külföldi tőke jelenléte a feldolgozóiparban 29 agglomerációs településen mutatható ki. 17 településen már fölénybe is került a külföldi tőke: a legnagyobb mértékben Szadán, Gyálon, Budakeszin, Törökbálinton, Sződligeten és Dunaharasztin. E települések mindegyike legalább tízszer annyi külföldi, mint hazai

tőkét összpontosított. Természetesen a beruházást megelőzően jelentéktelen ipari potenciálú településekbe történt komoly befektetés is oka ennek a feltűnő aránytalanságnak, de a multinacionális cégek beruházásai az övezeti szinten fontos ipari centrumokban is átbillentették a mérleg nyelvét: Vácott másfélszer, Gödöllőn kétszer nagyobb a külföldi tőke nagysága, mint a hazaié. Néhány régi (Dunakeszi, Szentendre) és újabb keletű (Budaörs, Százhalombatta, Solymár) ipari központban a hazai tőke még őrzi fölényét. Ennek oka vagy a jelentősebb külföldi ipari beruházás hiánya (pl. Szigetszentmiklós, Érd, Százhalombatta; bár utóbbi esetében a MOL Rt. kőolajfinomítójának adatát figyelembe véve a külföldi tőke fölénye jelentkezne), vagy a hazai tőke viszonylag jelentős tömörülése (pl. Budaörs). Pótlólagos információk beszerzése után valószínűsíthető, hogy Dunakeszin is nagyobb már a külföldi tőke aránya a hazainál.

A külföldi befektetések hatása a tőke elhelyezkedésére a külső földrajzi térben

Az övezetben a külföldi jegyzett tőke matematikai koncentrációja 0,12, amely meghaladja a jegyzett összítőke és a hazai tőke (0,08) koncentrációját is. A matematikai koncentráció nem fedi teljesen a földrajzi koncentráció fogalmát, főleg jelen esetben, amikor a vizsgált terület nem minden egységében van jelen a vizsgált érték. Így azonos matematikai koncentráció földrajzi térszisztémák több konfigurációját engedi meg.

A 0,12-es koncentrációs érték a földrajzi külső térben legalább négy gócpontot eredményez: Budaörs térségét, Gödöllő környékét, Vácot és Dunaharaszti. A külföldi tőke legmagasabb koncentrációja a DK-i, az É-i és a D-i szektorban figyelhető meg.

Az É-i szektorban Vác, a D-iben Dunaharaszti egyeduralkodó a külföldi tőke reprezentációjában (a DK-iben hasonló Ócsa helyzete, de a kis abszolút mutató növekedése és tény övezeti térszerkezeti jelentőségét). Vác korábban is hegemon szereppel bírt az ipari térszerkezetben, s ezt megerősítette a külföldi tőke. Dunaharaszti viszont új centrumként emelkedett ki az befektetések hatására.

A szektorok közül a K-iben és az ÉNy-iban már kiegyensúlyozottabb az elméleti szerkezet, a leghomogénabb pedig a Ny-iban. A K-i szektorban egy településpár, Gödöllő és Szada tömöríti a külföldi tőke túlnyomó többségét. A közepes matematikai koncentráció tényét gyengíti, hogy e két település szomszédos, így a földrajzi térbeli tömörülés erős. Az ÉNy-i szektorban Szentendre és Pilisvörösvár vezető pozíciója mellett három kisebb jelentőségű központ emelkedik ki: Solymár, Piliscsaba és Pomáz (koncentráció: 0,48). Ez a földrajzi térben is átmenetet eredményez a szélsőséges tömörödés és a homogén földrajzi térszerkezet között: főként a fővárossal érintkező és a Ny-i területek felé összekötést biztosító részen települt a külföldi tőke.

A Ny-i szektorban már négy hasonló jelentőségű centrum található: Budakeszi, Törökbálint, Budaörs és Zsámbék. A statisztikai homogenitást gyengíti, hogy a földrajzi térben e települések jó része Budapest határán tömörül, s csak Zsámbék képviseli a Ny felé terjeszkedő folyosót.

A hazai tőke koncentrációja több övezeti szektorban is markánsan eltér a külföldiétől, így az összítőke matematikai koncentrációjának kialakulása a két érték eredőjeként jön létre. A hazai tőke koncentrációja a Ny-i és az É-i szektorban a legnagyobb, a

többiben jóval homogénebb. A külföldi befektetések összegének koncentrációja különösen a D-i, a DK-i és az ÉNy-i szektorban haladja meg a hazai tőke tömörülését. A nagy külföldi tőkevolumen révén azonban az ösztőke koncentrációját csak a D-i szektorban képes érdemben befolyásolni.

A Ny-i szektorban viszont a külföldi tőke koncentrációja jóval alatta marad a hazainak, s ez döntően is befolyásolja az ösztőke végül homogén elméleti térszerkezetét. Az É-i, és kiváltképp a K-i szektorban hasonlóak a koncentrációs adatok, így egyik tőkefajta anomáliája sem volt döntő tényező az ösztőke koncentrációjának kialakulásakor.

Nem mindegy azonban a földrajzi térszerkezet szempontjából, hogy a két tőkefajta településenként hogyan fedi egymást. Korrelációjuk az övezetben 0,48, ez közepes érték. A hazai és külföldi tőke földrajzi elhelyezkedésének korrelációja az É-i szektorban volt a legnagyobb, szinte teljesen lefedte a két struktúra egymást. Feltételezve, hogy a hazai tőke térszerkezete a külföldi tőke megjelenésekor hasonló volt, mint jelenleg, a külföldi tőke feltűnése az ipar térszerkezetében semmilyen módosulást nem eredményezett, maradt a magas koncentrációs szint (Vác hegemoniája). Magas a korreláció az ÉNy-i szektor esetében is, a viszonylag szerény mennyiségű külföldi tőke jórészt már meglévő ipari központokba települt. Nagyobb azonban a koncentrációja, s nem mindegyik létező ipari telephelyen jelent meg. Új településeken nem történt beruházás. A külföldi investíciók megjelenése tehát tovább fokozta a meglévő központok szerepét.

A K-i szektorban közepes a korreláció, a meglévő ipari központok (Gödöllő) mellett új területeken is megjelent az iparban befektetett külföldi tőke (Szada, Csömör, Veresegyház). Ugyanakkor a korábbi második központban, Pécelen nem történt jelentős tőkeberuházás. A két térszerkezet tehát kevésbé illeszkedik. A külföldi tőke az ipari tevékenység erősödésének térbeli terjedését két irányba befolyásolta: szelektíven hatott a korábbi központokra, és új településeken övezeti szinten jelentős aktivitást gerjesztett. Közepes koncentrációja miatt az iparilag lefedett területek nagyságát növelte. Ezzel egyidőben a fejletlenebb, több válságzónát magában foglaló alföldi és északmagyarországi régió felé képez egy új modernizációs folyosót.

A D-i szektorban a korreláció alacsony a hazai és a külföldi tőke térszerkezete között. Dunahasztin – egy korábban nem kiemelkedő településen – megjelent multinacionális cég rendkívüli volument és koncentrációt hordoz (igaz, hogy egyéb településeken szinte hiányzik a külföldi tőke). Ezzel koncentráltabbá tette az ipar földrajzi térszerkezetét, mivel a recessziótól nagyban sújtott D-i szektorban jelentős központok számolódtak fel, s ez alacsony matematikai és egyben földrajzi koncentrációt eredményezett. Ugyanakkor a MOL Rt. százhalombattai telephelye is jelentős koncentrációt hordoz. Ezt beépítve viszont ellenkező előjelű hatást vált ki a Dunahasztin megjelent külföldi tőke: a koncentráció újbóli csökkenését és térbeli kiegyenlítődést.

A Ny-i szektorban is igen alacsony a korreláció (0,3). A külföldi tőke alacsony koncentrációban, közel hasonló volumennel jelent meg korábban jelentős (Budaörs) és kisebb jelentőségű (Budakeszi, Törökbálint, Zsámbék) ipari településeken, s ezzel homogénebbé tette az ipar térszerkezetét, csökkentette a statisztikai koncentrációt. A földrajzi tömörülést viszont kevésbé oldotta. Látványos intenzitással néhány csomópontban már összefonódott az Észak-Dunántúli (pl. Bicske, Esztergom, Dorog) és a budapesti

agglomeráció feldolgozóipari tere. DK-en nem mutatható ki összefüggés a két tökecsoport településében. A külföldi tőke – amellet, hogy jó része a már meglévő centrumokba települt – új területeket is meghódított.

A külföldi jegyzett tőke településhierarchikus meghatározottsága (korreláció: 0,39) jelentősen alatta marad az ösztőke és a hazai tőke hasonló mutatójának (0,54, ill. 0,6). Ez azt jelenti, hogy a külföldi tőke kevésbé veszi figyelembe a településméretet, s ezzel hozzájárul az ipari tevékenység diffúziójához és az agglomeráldás fokozódásához (feltételezve, hogy a szocializmusban az ipar főként városi, ill. központi funkciókat ellátó településeken tömörült, és a városok lélekszáma általában nagyobb volt a falvakénál). Ráadásul, mivel csak a székhely szerinti cégeket elemeztük, ezek a valódi döntési központokat is jelentik, s nem a telephelyek kirajzását. A dekoncentráció mellett és helyett megjelent a decentralizáció. A szektoronkénti helyzet már árnyaltabb képet mutat. A korreláció magas (0,7 feletti) az ÉNy-i, Ny-i és É-i szektorban. A K-iben csak közepes érték jelentkezik, a D-i és DK-i szektorban szinte semmi összefüggés nincs a településnagyság és a külföldi tőke jelenléte között.

A népességre vetített fajlagos mutatók szintén a községek jelentőségének emelkedését mutatják. A feldolgozóiparban bejegyzett egy főre jutó külföldi alaptőke az övezetben 53,8 ezer Ft. Az övezet községeiben és városaiban a népességre vetített külföldi alaptőke között nincs determináns különbség. A községekben 54,7, a városokban 52,6 ezer Ft esik egy főre. A nem városi jogállású települések felzárkózása egyértelmű. A községek nagy tömegére természetesen még nem jellemző a külföldi tőke jelenléte, a hasonló fajlagos értéket feltucatnyi község magas mutatója okozta. A szektorok vizsgálatakor az abszolút értékekhez hasonló eloszlást tapasztaltunk. Két kiugró értékkel találkozunk, amely több mint kétszeresen felülmúlta az övezeti átlagot. A Ny-i szektorban volt a legmagasabb a fajlagos érték, amit a K-i szektor követett. A települések rangsorában Szada került az élre kiemelkedő értékkel (2,1 MFt/fő). Ezt követi Dunaharaszti, Zsámbék, Budakeszi, Törökbalint, Gödöllő és Vác egyaránt 150 ezer Ft/fő értékkel. Több község és kisebb település magas mutatója megerősíti a decentralizációról elmondottakat.

A külföldi és vegyes tulajdonú cégek bevételének földrajzi térszerkezete

A bevétel vizsgálatát azért tartottuk fontosnak, mert – bár eredményességi tartalmat is hordoz – jobban kifejezi a térszerkezetet, mint az alaptőke. A külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő feldolgozóipari cégek adták az övezetben a szekunder szektor 1997. évi bevételének 60%-át, mintegy 150 Md Ft-ot. A tisztán külföldi tulajdonú ipari cégek bevétele 114,3 Md Ft volt, amely az övezet ipari vállalatai összbevételének 45%-át tette ki. A vegyes és külföldi tulajdonú cégek bevételének 56%-át az övezet városaiban, 44%-át a községekben települt ipari vállalkozások adták. A jegyzett tőkétől eltérően – amely már mind az ösztőke, mind a külföldi tőke tekintetében a városok gyengülő szerepét bizonyítja – a bevétel nagyobb része még a városokban elhelyezkedő cégeknél realizálódik, bár a kiegyenlítődés tendenciája egyértelmű. A városok közül a Gödöllőn, Vácott és Budaörsön települt cégek a bevétel 90%-át teljesítették. A közsé-

gekben Dunaharaszti messze kiemelkedik a községi forgalom több mint harmadával. A sorrendben utána következő Veresegyházzal, Szadával, Biatorbággal és Törökbálinttal a községekben elhelyezkedő vegyes és külföldi tulajdonú ipari cégek forgalmának háromnegyedét tették ki.

A szektorok között messze kiemelkedik a K-i, a bevétel 40,6%-ával. A sorrendben következő – hasonló nagyságrendű bevételt elérő – D-i és Ny-i szektorral (20% körül) az éves bevétel négyötödét koncentrálták.

Az övezetben a vegyes vagy külföldi tulajdonú ipari cégek bevétele – mint már fentebb jeleztük – meghaladta a hazai cégek forgalmát, bár nem érte el az országos átlagot (70%). Hasonló a helyzet az övezet városaiban (az összforgalom 56,8%-a) és községeiben (57,6%-a) is. A K-i, a D-i és a Ny-i szektorban szintén a külföldi vagy vegyes tulajdonú cégek fellé billen a mérleg, a K-i szektorban még az országos átlagot is felülmúlja (77,7%). Az É-iban kiegyenlített arány figyelhető meg, míg a többi szektorban a hazai cégek hegemon szereppel bírnak a forgalom alakulásában.

A külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő cégek évi bevételének övezeti koncentrációja 0,14, amely a hazai cégek bevételének 0,06-os koncentrációját több mint kétszeresen múlja felül. Ez természetes, hiszen a külföldi cégek elterjedtsége (főként a bevétel zömét adó multinacionális cégek esetén) – az erősödő diffúzió ellenére – korántsem fedte még le az egész agglomerációs övezetet. A négy csomópont a földrajzi térben a jegyzett tőkéhez hasonlóan a bevétel esetén is jelentkezik

A legerősebb koncentráció az É-i szektorban található (Vác a földrajzi térben is egyedüli koncentrációt képvisel). Közepes értékek jellemzik a DK-i, D-i és K-i szektort. Földrajzilag mindez a DK-i és a K-i szektorban egypólusú (Ócsa–Gyál, ill. Gödöllő környéke) D-en kétpólusú (Érd–Diósd–Dunaharaszti) szisztémát alakít ki. A leghomogénebb szerkezet a Ny-i és ÉNy-i szektort jellemzi (0,27). Ny-on a nagy bevételű települések a főváros és az autópályák mellett csoportosulnak, ÉNy-on Budapest határát gyűrűszerűen övezik. A hazai cégek bevételének koncentrációja szektoronként 0,18 és 0,48-as érték között mozgott. A két szélső értéket a D-i és az É-i szektorban érte el. A külföldi cégek bevételének koncentrációja a Ny-i szektor kivételével mindenütt meghaladta a hazai cégek analóg mutatóját. Különösen nagynak mutatkozott a differencia a D-i, a DK-i és az É-i szektorban. A külföldi tőke az összbevétel koncentrációjának kialakításában érdemben csak az É-i és a D-i szektorban vett részt. Mindkettőben jelentősen növelte a koncentráció mértékét (2. táblázat).

2. táblázat. A feldolgozóipari éves bevétel megoszlása a budapesti agglomerációs övezetben, 1997

Terület	Összes cég	Vegyes és külföldi tulajdonú cégek	Tisztán külföldi tulajdonú cégek
	bevétel MFt		
É-i szektor	35 936	17 670	16 900
K-i szektor	78 514	61 024	45 954
DK-i szektor	6 048	580	150
D-i szektor	56 666	31 704	24 219
Ny-i szektor	50 299	27 391	25 016
ÉNy-i szektor	25 870	10 818	2 065
Az övezet városai	138 164	80 535	59 940
Az övezet községei	115 167	68 652	54 364
Az övezet együtt:	253 333	149 817	114 304

A külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő cégek bevételének korrelációja az összbevétellel magasabb, mint a hazai cégeké. A bevétel térszerkezetének kialakítására is (a tőke mellett) erősebb hatással vannak a külföldi cégek. A hazai és a külföldi cégek bevételének térszerkezete erősen korrelál (0,87). A külföldi investíciók és a multinacionális vállalatok jelenléte meghatározó a feldolgozóipari bevétel térszerkezetét illetően is. A külföldi tőke letelepedését befolyásolta az eredeti térszerkezet (pl. privatizációs lehetőségek), jelenleg pedig a külföldi cégek gazdaságot gerjesztő hatása is kimutatható már.

A külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő vállalatok bevételének a települések nagyságrendjével való korrelációja 0,47, ami némileg alatta marad az összbevételének. A hazai cégek korrelációja jóval erősebb (0,6) még ma is, amikor már 10 év telt el a centralizált, esetleg dekoncentrált gazdasági szerkezetet favorizáló tervgazdaság bukása, a szerves helyi gazdaság kiépülésének kezdete óta. Ez megerősíti a külföldi beruházásoknak a településhierarchia és ipari kapacitás kapcsolatát gyengítő, a jegyzett tőke vizsgálatánál már megállapított szerepét. Egyes szektorokban – Ny-i, K-i, É-i – azonban magas a korreláció, itt a külföldi befektetések zöme a nagyobb, és általában iparilag addig is jelentősebb településeket részesítette előnyben.

A privatizált vállalatok többnyire a nagyobb településeken helyezkedtek el, így az ily módon megjelenő külföldi tőke eloszlása determináltabb a településhierarchia által. A zöldmezős beruházások mozgásterére már nagyobb volt, de itt sem mondható el, hogy a településnagyság ne az egyik meghatározója lett volna a beruházásoknak.

A lakosságra vetített bevétel az abszolút adatok szerkezetéhez hasonló, a városok szerepe azonban még hangsúlyosabb. Az övezetben 244 ezer Ft volt a vegyes és külföldi tulajdonban lévő cégek egy főre jutó éves bevétele. A városokban magasabb (314 ezer Ft), mint a községekben (192 ezer Ft). A szektorok rangsorát a K-i és a Ny-i vezeti 656 és 408 ezer Ft-os értékkel. 29 település – ahol jelen van a külföldi tőke – közül a vegyes és külföldi tulajdonban lévő cégek egy főre jutó éves bevétele főként a K-i szektor néhány településében (Szada, Veresegyház, Gödöllő) és Dunahasztin éri el a maximum értékeket (1 MFt/fő felett). A Ny-i szektor településeinek jelentős része (Biatorbágy, Zsámbék, Budaörs, Törökbálint, Budakeszi), valamint más szektorokból Vác, Diósd, Solymár és Pomáz szintén kiemelkedett, bár kisebb nagyságrendet képviseltek (250–700 ezer). Itt is jelentkezik a K–Ny-i irány dominanciája.

A külföldi és vegyes tulajdonú cégek szerepe az övezet munkaerőpiacán

A külföldi és vegyes tulajdonú vállalatoknál alkalmazták az övezet feldolgozóipari munkaerőjének harmadát (13 565 fő), a kizárólag külföldi tulajdonú vállalatoknál pedig több mint negyedét, összesen 10 268 foglalkoztatottat. A külföldi tőke tehát az ipari foglalkoztatásban nem játszik olyan meghatározó szerepet (kvantitatív szempontból), mint a tőketulajdon és a bevétel területén. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt a külföldi és vegyes tulajdonú cégeknek általánosan nagyobb a termelékenységége, modernebb a technológiája. Másrészt olyan iparágakban jelentek meg, amelyek nem mind munkaerő igényesek. Eltérő képzettségi szintű és korú munkaerőt alkalmaznak, mint a

magyar cégek. A termelőkapacitások áthelyezése sem volt olyan mértékű, amely – néhány kivételtől eltekintve – jelentős munkaerőigényt támasztott volna.

A városokban található külföldi és vegyes vállalatok jóval több munkaerőt foglalkoztattak a községi cégekhez képest (64, ill. 36%). E cégekben dolgozó munkaerő elhelyezkedésének aszimmetriája még az évi bevételét is felülmúlja. A tőke és az évi bevétel akkumulációjában is vezető K-i szektor tömöríti a foglalkoztatottak közel felét (45%-át). A vezető kistérségi D-i, a Ny-i és az É-i szektor követi, már jóval alacsonyabb (15–17%-os) részesedéssel. Gödöllő egymaga összpontosítja a külföldi cégek által foglalkoztatottak harmadát. Kiemelkedik még Vác, Dunaharaszti és Budaörs, de e három település nem tömörít annyi alkalmazottat, mint a K-i szektor központja.

A hazai cégek mind a városokban, mind a községekben vezettek az ipari foglalkoztatás terén, de a városokban kiegyenlítettebb a hazai-külföldi arány (3. táblázat). Egyedül a K-i szektorban haladja meg a külföldi cégek által foglalkoztatottak száma a hazai cégek alkalmazottainak mennyiségét, egyúttal a különbség is igen nagy (több mint kétszeres). A külföldi cégek aránya még jelentős a Ny-i és a D-i szektorban is, másutt jelentősebb a hátrányuk. E térszerkezet kialakításában a fent említett okok mellett az ipar ágazati struktúrája is meghatározó (gépipar, műszergyártás). A leglényegesebb elem azonban a zöldmezős beruházások volumene, amely a K-i szektorban a legnagyobb, s ezek magas pótlólagos munkaerőigényt támasztanak, ellentétben a privatizációs eljárásokkal. A privatizáció alkalmával inkább a munkaerő szelekciója, redukciója következik be, bár komplett üzembezáráásokra ritkán került sor.

3. táblázat. A feldolgozóiparban foglalkoztatottak megoszlása a budapesti agglomerációs övezetben

Terület	Összes cég	Külföldi vagy vegyes tulajdonú cégek	Tisztán külföldi tulajdonú cégek
		által foglalkoztatottak, fő, 1998	
É-i szektor	8 684	1 953	1 860
K-i szektor	8 539	5 970	4 496
DK-i szektor	2 141	103	55
D-i szektor	7 853	2 371	1 452
Ny-i szektor	4 785	1 790	2 129
ÉNy-i szektor	5 100	1 378	276
<i>Az övezet városai</i>	<i>21 600</i>	<i>8 493</i>	<i>6 294</i>
<i>Az övezet községei</i>	<i>15 502</i>	<i>5 072</i>	<i>3 974</i>
<i>Az övezet együtt:</i>	<i>37 102</i>	<i>13 565</i>	<i>10 268</i>

A külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő cégek foglalkoztatottjainak övezeti koncentrációja 0,18. Ez felülmúlja a külföldi jegyzett tőke és cégei bevételének koncentrációját. Az övezeti ipari munkaerő koncentrációjánál több mint kétszer, a hazai cégek foglalkoztatottsági koncentrációjánál pedig háromszor nagyobb. Ennek oka néhány nagyobb termelőkapacitás zöldmezős telepítése, főként Gödöllő térségében.

A matematikai koncentráció a földrajzi térben négy, a már ismert gócpontot indukálja. A legnagyobb koncentráció a K-i szektort jellemzi (0,65). Kiegyensúlyozott szerkezetű a Ny-i és az ÉNy-i szektor. Földrajzilag a K-i szektorban ismét Gödöllő és

környéke a tömörülés színtere. Az É-i szektorban a közepes koncentrációt két, egy É-i (Vác), és egy D-i (Dunakeszi), a D-iben egy K-i (Dunaharaszti-Taksony) és egy Ny-i (Érd-Diósd), a DK-iben egy pólus (Gyál-Ócsa) testesíti meg. Munkaerőpiaci tekintetben (is) a D-i szektor Ny-i pólusa összenőtt a Ny-i szektorral. A Ny-i szektor alacsony koncentrációja földrajzi térben erős tömörülést jelent, hiszen – a tőkéhez és a bevételhez hasonlóan – szomszédos településeken oszlik meg a külföldi cégek munkaerőjének döntő része. ÉNy-on az alacsony koncentrációs mutató a földrajzi térben is nagyobb homogenitást tükröz: a felismerhető fő térszerkezeti jegy a főváros határvonalát leképező koncentrikus kör.

A foglalkoztatottak összlétszáma és a külföldi cégek alkalmazottainak száma között erős a korreláció, de már gyengébb, mint a tőke és a bevétel esetében. A hazai és a külföldi cégek alkalmazotti létszámának korrelációja az összes foglalkoztatottéval azonos. E cégek tehát egyenlő mértékben vesznek részt a munkaerő térszerkezetének kialakításában, annak ellenére, hogy a hazai cégek jóval több munkást alkalmaznak. Ez a külföldi cégek koncentráltabb elhelyezkedésének tulajdonítható.

A külföldi cégek által alkalmazott munkaerő koncentrációja az É-i és a Ny-i kivételével minden szektorban meghaladja a hazai cégek foglalkoztatottjainak koncentrációját. Ennek mértéke 3 szektorban hasonló (D-i, DK-i, K-i), de jóval kisebb az ÉNy-iban. Ez az eltérés azonban csak a K-i szektorban idézett elő az összes foglalkoztatott koncentrációjában jelentős elmozdulást, mégpedig jelen esetben fokozódó koncentrációt. A Ny-i szektorban a hazai és a külföldi cégek munkavállalóinak koncentrációja azonos, így a külföldi tőke megjelenése az ipari foglalkoztatottság korábbi koncentrációs fokát erősítette meg.

A külföldi és hazai cégek foglalkoztatottjainak térszerkezeti fedése közepes ($R=0,6$). Ez is mutatja, hogy a külföldi tőke az iparilag „fehér folt”-nak számító területeket is meghódított. A külföldi cégek megjelenése a munkaerő elhelyezkedésének formálódásában is megnyilvánul. A hazai gazdaság és a külföldi tőke egyidejű formáló hatása térben nem teljesen szinkron jelenség. A K-i, Ny-i és É-i szektorban a külföldi és a hazai cégek dolgozóinak térszerkezete között rendkívül erős a korreláció. Nem sokkal marad el a D-i és a DK-i sem ($R=0,7$), viszont az ÉNy-iban már csak közepes.

Időben visszatekintve a külföldi beruházások munkaerő-piaci térszerkezetre gyakorolt hatása még jobban megragadható. Az 1990-es ipari foglalkoztatotti és a külföldi cégek 1997-es alkalmazotti adatainak összevetése csak közepes értéket adott ($0,57$). A transzformáló hatás bizonyított, térszerkezeti hatását azonban nem szabad eltúloznunk. Az 1990-es ipari foglalkoztatott adatok korrelációja erős a külföldi cégek alkalmazotti létszámával az É-i, a K-i és a Ny-i szektorban. Gyenge a DK-iben, és semmi összefüggés nincs a D-iben. Az eleve addig is nagy számú munkaerőt összpontosító központokban jelentek meg a legtöbb ipari munkást alkalmazó külföldi cégek.

A K-i szektorban ez főként zöldmezős kapacitások telepítésének tulajdonítható, tehát új munkaerő alkalmazásáról van szó. Ez okozta azt az egyedülálló ténytet, hogy az ipari munkaerő létszáma 1990 óta nőtt, kivételt jelentve az agglomerációs övezetben. Az É-i szektorban vegyes vállalatok alapításával vagy teljes privatizációval a külföldi cégek átvették a korábbi munkaerőt, s bár a létszámban történtek nagyobb mozgások (főként csökkenés), ez a korábbi munkaerő központban történt. A Ny-i szektorra a

zöldmezős és privatizációs megoldások egyaránt jellemzőek, a legnagyobb munkaerő-centrumokba települtek a legtöbb munkást alkalmazó külföldi cégek. A D-i és DK-i szektorban is erős még a korreláció. A D-i szektorban a külföldi tőke olyan helyen alkalmaz legnagyobb létszámban ipari munkaerőt, ahol ma jelentős a hazai alkalmazottak száma is (Dunaharaszti), de a szocialista éra végén a szektorban csak közepes tömörülést jelentett. Ezzel új munkaerőközpont kialakulását segítette elő. Ugyanakkor a lehasznált központok nagy részében (Szigetszentmiklós, Szigethalom) nem járult hozzá az ipari foglalkoztatás mélypontonról való elmozdulásához. A DK-i szektorban a csekély számú külföldi cég által alkalmazott szakember a két legnagyobb munkaerő tömörülés helyén található (Ócsa, Gyál). Az ÉNy-i szektorban a nagyobb munkaerőközpontok közül Szentendrén – főként privatizációval átvett vállalatok révén – a külföldi tőke is jelentősebb munkaerő felett diszponál. Más központokban (Solymár, Pomáz, Pilisvörösvár) azonban csak kisebb létszámú dolgozót foglalkoztatnak.

A külföldi cégek alkalmazotti létszámának a településnagysággal való korrelációja 0,47, ami közepes érték. Ez nem éri el az összalkalmazotti létszám korrelációs értékét, de annak közelében van. A hazai cégek dolgozói létszámának korrelációja alacsonyabb (0,45). A külföldi gazdasági jelenlétnek a településhierarchia és a gazdasági kapacitás között fennálló kapcsolatot gyengítő szerepe itt nem támasztható alá.

Az övezetben a feldolgozóipari szektorban működő külföldi és vegyes vállalatok 1000 főre jutó alkalmazottjainak száma 21,4. A városokban több mint kétszer annyi a lakosságra vetített foglalkoztatotti létszám, mint a községekben. Mind az abszolút, mind a fajlagos számok azt bizonyítják, hogy a városok mint munkaerőközpontok szerepét a külföldi tőke megjelenése nem befolyásolta negatív irányban. A K-i szektor vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen (64 alkalmazott/1000 fő). Emellett csak a Ny-i szektor haladja meg az övezeti átlagot. A településenkénti rangsort Gödöllő vezeti (162 fő), Szada (106), Dunaharaszti (60), Veresegyház (60), Törökbálint (53), Csömör (52), Vác (49), Diósd (46), Zsámbék (46) és Budaörs (37) előtt. Mindez összhangban van az abszolút mutató elemzésekor elhangzottakkal. Figyelemre méltó néhány kisebb település kiugró adata (pl. Szada, Diósd, Zsámbék, Csömör), amely egyrészt külföldi zöldmezős, vagy ún. „barnamezős” (brownfield) beruházás eredménye.

A külföldi és vegyes vállalatok méretstruktúrája

Az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre jutó jegyzett tőke az övezetben 485 MFt, amely érték több mint ötszörösen haladja meg az egy hazai cégre eső alaptőke összegét. A külföldi tőke jellemzően nagyobb gazdasági társaságokat és vegyes vállalatokat hoz létre az övezet feldolgozóiparában, mint a hazai tőke (BARTA GY. 1998). Ez a tény nem meglepő, hiszen a multinacionális vállalatok jelentős szerepet játszanak az övezet feldolgozóiparában, de a külföldi közép- és kisvállalatok tőkeereje sem mérhető a hazai hasonló kategóriájú cégekéhez. A mintában szereplő cégek alaptőke alapján felállított méretstruktúrája is jelzi a különbséget: 12%-uk 10 MFt alatti, negyedük 10–50 MFt, 12%-uk 50–100 MFt, közel harmaduk 100–500 MFt, 9%-uk 500 M-1 Md Ft, tizedük 1 Md Ft feletti jegyzett tőkével rendelkezett. A csúcst a Coca-Cola Amatil

Kft. 5,5 Md Ft-os törzstőkéje képezte. A magyarországi átlaghoz viszonyított hatalmas eltéréshez hozzájárult a minta kis mérete is. A méretstruktúra eltéréseinek egy részét ágazatspecifikus tényezők is magyarázhatják. Az 1 MFt alatti tőkével rendelkező, s a külföldi tulajdonú vállalatok zömét kitevő cégekről alig rendelkezünk információval. Ugyanakkor a szórás is nagy: a minta alapján is nyilvánvaló, hogy a multinacionális cégek mellett nagy részarányt képvisel a kisvállalati szint.

Az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre jutó jegyzett tőke a községekben kétszer akkora, mint a városokban. Újabb bizonyíték a községek ipari funkciójának erősödésére. A jegyzett tőkében fennálló hazai-külföldi dualizmus élesebb a községekben: itt tízszeres a jegyzett tőkében mutatkozó különbség a külföldi cégek javára. A városokban jóval kisebb a differencia, de még itt is háromszoros. Ez az adat is megerősíti a tényt, hogy a külföldi tőke jelentős szerepet játszik az övezet feldolgozóipari térszerkezetének homogenizálódásában, mind településhierarchia, mind a földrajzi tér szempontjából.

A szektorok közül az északiban (953 MFt) a legmagasabb az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre eső tőke, amit a K-i követ (800 MFt). Az övezeti átlagot meghaladja még a D-i szektor is, de a Ny-i kissé már alatta marad. Az É-i szektor igen magas értékét az okozza, hogy a privatizált vállalatok tulajdona meglehetősen nagy volt, hiszen ezt a mikrorégiót – mint hagyományos szocialista ipari térséget – a viszonylag nagy vállalatméret jellemezte. A K-i szektor szintén kiemelkedő mutatójának kialakításában a multinacionális cégek zöldmezős beruházásai játszották a főszerepet, amellyel, hogy itt is számos példa volt a nagyvállalatok privatizációjára. A D-i szektorban is a zöldmezős beruházások a jellemzőbbek, s egy óriás multinacionális cég (pl. a Coca-Cola) tőkebejegyzése eredményezi az átlag feletti értéket. A Ny-i és ÉNy-i szektorban a kisebb külföldi beruházók is jelentősebb szerephez jutnak. A DK-i szektorban a kevés megvalósult befektetést is kis cégek kiviteleztek. Érdekes módon e szektorban a hazai cégekre eső jegyzett tőke a magasabb, méghozzá négyszeresen. A többi szektorban fordított az arány. A legnagyobb differencia a hazai és külföldi cégek jegyzett tőkéje között az É-i, D-i (tízszeres) és a K-i szektorban (hétsszeres) volt. Kisebb eltérés adódott a Ny-i és az ÉNy-i szektorban (négysszeres). Az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre jutó jegyzett tőke a települések közül Szadán a legmagasabb (5 Md Ft). Ezt követi Dunaharaszti, Vác, Törökbálint és Gödöllő, mind 800 MFt feletti értékkel.

Az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre jutó forgalom az agglomerációs övezetben 2,34 Md Ft. Ez több mint háromszor magasabb az összforgalom egy cégre jutó értékénél. Az egy hazai cégre eső forgalmat pedig hat és félszeresen haladja meg. A városok és a községek egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre jutó bevétele nem különbözik szignifikánsan, bár a városoké kissé magasabb (2,5, ill. 2,1 Md Ft). A szektorok közül a K-i (5,5 Md Ft), a D-i (2,8 Md Ft) és az É-i (2,5 Md Ft) szektorban található cégek átlaga haladta meg az övezetét. A külföldi cégek átlagos bevétele a városokban és a községekben is az övezetihez hasonló arányban múlja felül a hazai cégekre eső bevételt. Néhány szektorban azonban ezt messze felülmúló különbségek is előfordultak: a K-i-ben 11,7-szeres, a D-i-ben 9,4-szeres, az É-i-ben 7,2-szeres. Ellenben a DK-i és az ÉNy-i szektorban jóval mérsékeltőbb a hazai valamint a külföldi és vegyes tulajdonú cégek közötti különbség. A tőkéhez hasonlóan a bevételen alapuló méterstruktúra is

markánsan eltér a magyarországi átlagtól. A mintában szereplő cégek 15%-a 100 Mft alatti, közel harmada 101–500 Mft, 15%-a 501 Mft, – 1 Md Ft, 27%-a 1–5 Md Ft, 10%-a 5 Md Ft fölötti éves bevételt produkált 1998-ban.

A bevétel adatai is megerősítik, hogy a DK-i és az ÉNy-i szektor kivételével az egész övezetben megjelentek azok a – főként multinacionális – cégek, amelyek évi bevétele nagyságrendileg különbözik a magyar cégekétől. Ezen külföldi cégek sokszor a teljes hazai piacot terítik, s emellett komoly exportot is eszközölnek, jelentőségük jóval túlnő az agglomeráció és a régió szintjén. A következő településeken a legmagasabb (átlag feletti) az egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégre eső forgalom: Veresegyház (12,5 Md Ft; pl. Pharmavit), Dunaharaszti (8,1 Md Ft; pl. Coca-Cola Amatil, Schwarzmüller), Gödöllő (6,8 Md Ft; pl. United Technologies Automotive Hungary, Caterpillar, Sony, Humán Oltóanyaggyár), Szada (6 Md Ft, pl. KNU), Vác (4,1 Md Ft; pl. Duna-Dráva Cement, Mestermunka) és Budakeszi (3 Md Ft; pl. Shell Gas).

Az egy külföldi vagy vegyes vállalatra jutó foglalkoztatott létszám az övezetben 174. A városokban több alkalmazott jut egy külföldi cégre, mint a községekben (207, ill. 137). Három szektorban (K-i, É-i, D-i) haladja meg az övezeti átlagot a gazdasági egységre vetített munkaerő létszáma. A települések között Dunakeszi (688 fő/cég) és Gödöllő (686 fő/cég) vezet Dunaharaszti, Vác, Veresegyház, Csömör, Szada és Diósd előtt (átlag feletti települések). E településekben általában multinacionális vállalatok hazai érdekeltségei (pl. üdítőital-gyártás, villamosipari gépgyártás), vagy európai bázisú nemzetközi hatáskörű nagyvállalatok, esetleg német nyelvterületről érkező, döntőrészt egy termékcsoportra specializálódott, regionális cégek találhatóak. A mintában szereplő cégek mindössze harmada foglalkoztat 20 vagy kevesebb dolgozót. 16%-uk 21–50, 37%-uk 51–300, 13%-uk 300 főnél több alkalmazottat tart. Ez teljesen eltér a hazai tulajdonú cégek foglalkoztatotti szerkezetétől.

Az egy külföldi vagy vegyes vállalatra jutó foglalkoztatottak száma két és félszer nagyobb az övezet összes ipari dolgozójának egy cégre jutó létszámától. A hazai cégekhez (53 fő/cég) képest több mint háromszoros különbség mutatkozik a külföldi cégek javára. Az övezet városaiban nagyobb a differencia, mintegy három és félszeres, míg a községekben csak két és félszeres. A DK-i kivételével (ahol tekintélyes a külföldi cégek jelenlétének hiánya) a szektorok mindegyikében magasabb a külföldi cégek átlagos alkalmazotti létszáma. A legkisebb (két, két és félszeres) különbség a Ny-i, az ÉNy-i és az É-i szektorban jelentkezik.

Ez a differencia akár a hazai tulajdonú vállalatstruktúra helyi különbségeivel is magyarázható lenne, de ebben más okok is szerepet játszottak. Itt is feltűnnek már ugyan a multinacionális nagyvállalatok hazai leányvállalatai, de a legtöbb projekt kivitelezését még – nemzetközi mércével – európai bázisú nagyvállalatok és regionális cégek végezték. A különbség tovább, közel négyszeresre nő a D-i szektorban. Ennek előidézője az egyik legnagyobb amerikai zöldmezős projekt. A K-i szektorban már drasztikus, nyolc és félszeres (47, ill. 398 fő jut egy cégre) az eltérés. A hatalmas differenciát az okozza, hogy a multinacionális nagyvállalatok itt jelentek meg legnagyobb számban a feldolgozóiparban, s annak munkaigényesebb ágaiban. A termelőkapacítások áttelepítése itt volt a legnagyobb méretű, sokszor zöldmezős beruházás révén.

A foglalkoztatottak száma alapján a hazai tulajdonú cégek méretstruktúrája más, mint a külföldieké. Az átlagos munkaerő létszám a városokban és a községekben egyaránt 50 fő körül mozog, a városokban kissé magasabb (57 fő). A szektorok közül a hazai tőkével privatizált néhány nagyvállalatnak köszönhetően az É-i szektorban (főként Vácott) volt a legmagasabb, 104 fő. A többi szektor egyöntetű volt, a dolgozók létszáma 40-50 fő között mozgott (a D-i szektorban mint hagyományos szocialista ipari területen, a legtöbb, nagyszámú foglalkoztatottal működő cég tönkrement). Az agglomerációban a legnagyobb hazai kézen lévő cégek – kevés kivétellel, pl. PEMŰ – nem érik el a multinacionális és nemzetközi nagyvállalatok hazai érdekeltségeinek üzemméretét. A kis méretű cégek aránya magasabb. Az egy hazai cégre eső foglalkoztatott átlag feletti Ecsér (200), Ócsa (192), Dunaharaszti (133), Vác (129), Pécel (125), Perbál (124), Solymár (104), Isaszeg (93), Fót (87), Százhalombatta (64), Délegyháza (60), Sósút (60), Pilisborosjenő (55) és Tököl (54) településeken. E kiemelkedő települések tömbje nem egységes. Mégis megállapítható, hogy legtöbbjükben a külföldi tőke nincs jelen számottevő mértékben, a korábban létezett nagyobb vállalatokat a hazai tőke privatizálta. Számos kisebb ipari potenciálú település is található köztük. Feltűnő a D-i szektor reprezentáltsága.

A külföldi tőkebefektetések származási helye (a tőke, a bevétel és a munkaerő megoszlása)

A feldolgozóiparban megjelent külföldi tőke országonkénti származási helye nem mutat alapvető eltérést az országos képtől. 1997-ben Magyarországon – a kumulált működőtőke-beruházások alapján – a legnagyobb befektető sorrendben Németország (28%), az Egyesült Államok (26%), Ausztria (10,5%) és Franciaország (10%) (ÁRVA L. – DICHÁZI B. 1998).

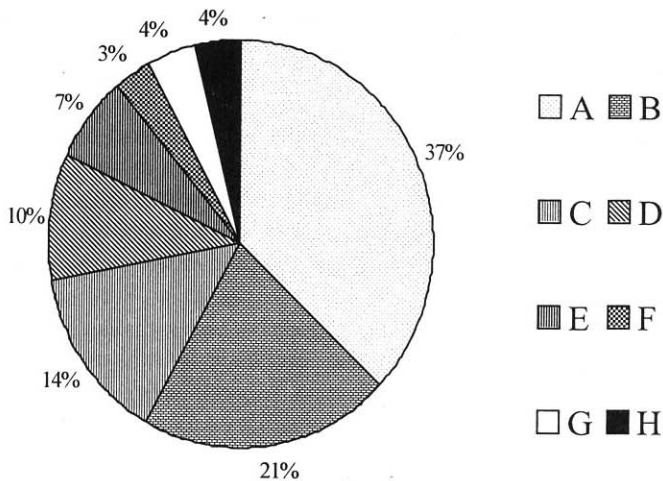
Az agglomerációs övezetben a jegyzett tőke alapján Németország áll az élen, 1998-ig közel 13 Md Ft-nyi alaptőkét jegyeztek a német cégek. Ezt követi az Egyesült Államok 7,7 Md Ft-os, és Nagy-Britannia 5,2 Md Ft befektetéssel (a Shell Gas angol-holland tulajdonú céget angol tulajdonúnak számoltuk). E három ország adja az övezetbe érkezett beruházások 77%-át. Kanada 3,8 Md Ft-tal, Ausztria 2,74 Md Ft-tal negyedik, ill. ötödik. A többi, jegyzett tőkével rendelkező ország mind 1 Md Ft-os érték alatt maradt. Svájc 987, Hollandia 900, Görögország 800, Panama 250, Svédország 205, Olaszország 154, Franciaország 140, Finnország 20, s végül Új-Zéland 16 MFt-nyi tőkét jegyzett be a budapesti agglomerációs övezet feldolgozóiparában.

Összevetve ezt az országos, ágazatonként nem bontott adatokkal – bár a két féle adatsor nem teljesen összehasonlítható – nagyjából hasonló sorrendet tapasztalunk. Az övezetben is – a kumulált adatok alapján – Németország vezet és az USA követi. A harmadik legjelentősebb befektető az övezetben azonban nem Ausztria, hanem Nagy-Britannia. Kanada rendkívül masszív jelenléte sem jellemző országosan. Ausztria csak ötödik a rangsorban, képvisellete szerényebb, mint az országos. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ne lenne meghatározó a jelenléte az övezet gazdaságában: pl. a kereskedelmi szektor alaptőkéjének 26%-át az osztrákok jegyzik. Erősnek tekinthető még a

svájci és a holland tőke jelenléte is. (Fentebb említettük, hogy néhány nagyobb külföldi vállalat alaptőke adatát nem közli a Hoppenstedt. E cégek figyelembe vételével a japán, a svéd, a holland, a francia és a német befektetések összege nagyobbak bizonyult volna.) (2. ábra).

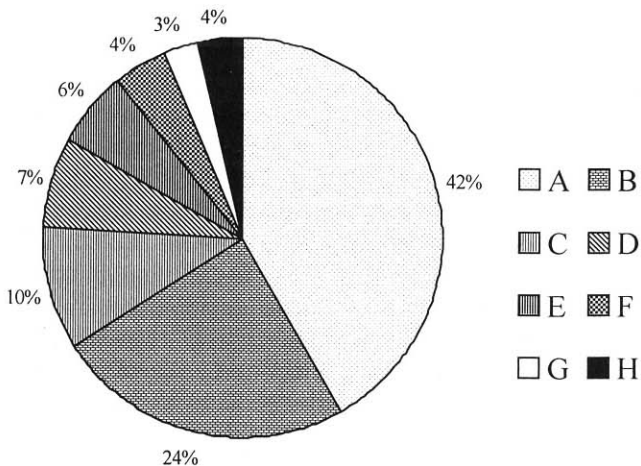
A mintában szereplő külföldi vállalatok országonkénti éves bevétel adatainak vizsgálata különbségeket mutatott az alaptőke adatokhoz képest (3. ábra). A legnagyobb bevételt a második legtöbb tőkét befektető amerikai cégek érték el (mintegy 61,5 Md-os Ft, a külföldi érdekeltségű cégek bevételének 41%-a). Ez nem is meglepő, hiszen az amerikai beruházók jelentős része multinacionális mammutcég (az amerikai érdekeltségű cégek átlagbevétele 8,7 Md Ft). Az amerikai cégek bevételeinek átlagtól való eltérése igen nagy. Ennek oka, hogy a globális cégek mellett kisebb vállalatokban is jelen van az USA tőke, ezek főként vegyesvállalatok. A legtöbbet befektető német tulajdonú cégek 35,7 Md Ft-os bevétele csak a második helyre elég (24%). A bevételek alapján a német cégek között az európai nagyvállalatoktól a közepes regionális cégeken át kisebb családi vállalkozásokig a teljes méretskála megtalálható. Németországot Ausztria (15 Md Ft, 10%) és Kanada követi (10,7 Md Ft, 7,1%). Az osztrák cégek méretstruktúrája a némethez hasonló, bár az átlagtól való eltérésük kisebb, mint a német cégeké. A két brit cég egyike közismert multinacionális, a másik európai nagyvállalat. Ezenkívül még egy kanadai és egy svéd cég sorolható a globális vállalatok közé. Az egyéb európai befektetők már nem érik el ezt a szintet. További információk birtokában a német, az amerikai, a holland, a japán és a francia cégek bevétele is nagyobbak bizonyult volna.

A minta alapján a befektető országok cégei az övezet ipari munkaerejének harmadát foglalkoztatták. Ezen belül az USA cégei az alkalmazottak 40, a német vállalatok 25, a franciák 8,2, a kanadaiak 7,4, az osztrákok pedig 5,8%-ának biztosítottak kereseti lehetőséget. Az USA nemzetközi cégei a bevételekhez hasonlóan itt is elsők. Ők foglalkoztatják a legtöbb alkalmazottat. Különösen zöldmezős projektjeik jelentősek, hiszen ezek – országos szinten is – nagy számú új munkahelyet teremtettek. A német cégek, ahhoz képest, hogy mekkora az előnyük a jegyzett tőkében, kevesebb munkaerőt alkalmaznak. Munkahelyeik jó része már létezett, hiszen a privatizációban is számottevő szerepet játszottak. A privatizáció után pedig inkább a létszám leépítése, semmint fejlesztése volt napirenden. Hozzá kell tenni, hogy drasztikus lépéseket ez ügyben általában már nem a külföldi vásárló tette: az elbocsátások nagy része a tranzakció előtt végbement. A dolgozók száma természetesen összefüggésben van az adott iparág munkaerőigényével és a termelőkapacitások áthelyezésének arányával is. Ekképp az országok beruházásainak iparág-specifikussága befolyásolja a munkaerő számát. Az övezetben bejegyzett külföldi cégek egy része – bár telephelyük másutt nincs – nem minden alkalmazottját foglalkoztatja helyben. Jó példa erre a német Schöller és az amerikai Coca-Cola Amatil. A Schöller a 400 alkalmazottból mindössze 180-at, a Coca-Cola 1600-ból kb. 800 főt dolgoztat a cégbejegyzés helyén. A többi munkás az országban elszórtan, elsősorban a kereskedelmi depókban dolgozik (4. ábra).

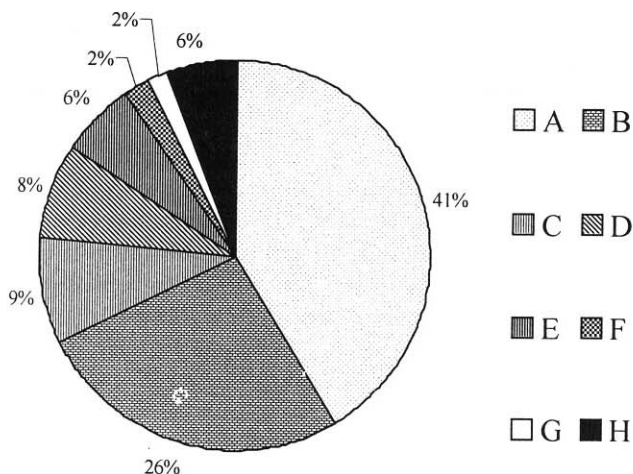
2. ábra. A feldolgozóipari külföldi és vegyesvállalatok jegyzett tőkéjének megoszlása származási országonként a budapesti agglomerációs övezetben. – A = Németország; B = USA; C = Nagy-Britannia; D = Kanada; E = Ausztria; F = Svájc; G = Görögország és Hollandia; H = egyéb országok

The distribution of capital stock of foreign firms and joint ventures in manufacturing by countries within investments in the Budapest agglomeration zone. – A = Germany; B = USA; C = Great Britain; D = Canada; E = Austria; F = Switzerland; G = Greece and The Netherlands; H = other countries

3. ábra. A feldolgozóipari külföldi és vegyesvállalatok éves bevételének megoszlása a tőke származási országaiként a budapesti agglomerációs övezetben 1997-ben. – A = USA; B = Németország; C = Ausztria; D = Kanada; E = Svédország; F = Nagy-Britannia; G = Svájc; H = egyéb országok

The distribution of annual revenue of foreign firms and joint ventures by countries within investments in the Budapest agglomeration zone, 1997. – A = USA; B = Germany; C = Austria; D = Canada; E = Sweden; F = Great Britain; G = Switzerland; H = other countries

4. ábra. A feldolgozóipari külföldi és vegyesvállalatok foglalkoztatottjainak megoszlása a tőke származási országaiként a budapesti agglomerációs övezetben 1998-ban. – A = USA; B = Németország; C = Franciaország; D = Kanada; E = Ausztria; F = Görögország; G = Nagy-Britannia; H = egyéb országok

The distribution of number of the employees of foreign firms and joint ventures by countries within investments in the Budapest agglomeration zone, 1998. – A = USA; B = Germany; C = France; D = Canada; E = Austria; F = Greece; G = Great Britain; H = other countries

Összefoglaló gondolatok

Az 1998-ig beruházott 17 Md dollár külföldi tőke nagy hatást gyakorolt Magyarország gazdasági térszerkezetére. Ez alól az ipar sem kivétel. A külföldi tőkebefektetések területi differenciája a jól ismert okok miatt tovább erősítette a gazdasági erőterben amúgy is meglévő nagy különbségeket. Ez a régiók, nagyrégiók szintjén mindenképp bizonyítható. A kisebb területeken, a mezorégiókban – így az általunk vizsgált budapesti agglomerációs övezetben – nem egyirányúsítható a feldolgozóipari térszerkezetére gyakorolt hatása. Megfigyelhető, hogy a befektetések megvalósulásakor fejlettebb területeken kimagasló a tőke abszolút mennyisége és a külföldi vállalatok termelési eredményei, emellett jelentős szerepet töltenek be a munkaerőpiacon. Igazolható a külföldi tőke hiánya az agglomeráció legelmaradottabb DK-i területein. Ez a makrorégiók közötti eltérés analógiája. Ugyanakkor megfigyelhettük a tőke megjelenését és eredményeit a viszonylag fejletlenebb K-i szektorban, és a kvázi hagyományos ipari válságövezetekben: az É-i és a D-i szektorban. Itt egyértelmű a külföldi tőke homogenizáló szerepe. Ez a folyamat makroregionális szinten még gyerekcipőben jár.

A külföldi tőke meglehetősen koncentrált megjelenésű. Elsősorban igaz ez a megállapítás a viszonylag fejletlenebb területekre. Diffúziója azonban már itt is elindult – különösen igaz ez a K-i szektorra – hozzájárulva a fejletlenebb települések felzárkózásához.

A külföldi vállalatok ténykedése oldotta az ipar település-hierarchikus meghatározottságát, városi koncentrációját. A helyi gazdaságok kiépülésével együtt ez szintén a területi különbségek tompulását segítette elő. Az általános gazdasági növekedés biztosítja a területi különbségek csökkenésére.

A magyarországi új, ma még befejezetlen, dinamikus fejlődési pályájú ipari-kereskedelmi-logisztikai központok sorába (Győr, Székesfehérvár) illeszthető a Budapest-Budaörs-Törökbálint háromszög is. Megfigyelhettük, hogy e centrum kialakításában a külföldi tulajdonú ipari cégek is jelentős szerepet játszottak, még ha a tercier szektor elsősége nem is vitatható. A Gödöllő környékén kibontakozó új magterület alapjának lerakásában viszont elvitathatatlan a feldolgozóipar szerepe. A világgazdaságba való betagozódás magyarországi hordozójaként az ipar újjáéledt, és a „posztindusztriális” korban is számottevő tényező.

IRODALOM

- A budapesti agglomeráció, 1998. – KSH Budapest,
A budapesti agglomerációs övezet. – In: Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve. 1872/73-1972. Budapest. 1972. pp. 237–248.
- ÁRVA L.–DICHÁZI B. 1998. Globalizáció avagy a külföldi tőkeberuházások hatása Magyarországon. – Növekedéskutató. Kairosz Kiadó Szentendre 276 p.
- BARTA GY. 1998. Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok. – In.: BARTA GY. (szerk.): Budapest – nemzetközi város. Stratégiai kutatások az MTA-n, MTA Budapest pp. 13–26.
- BARTA GY. 1999. Gazdasági folyamatok a budapesti agglomerációban. – In.: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban I. Budapest pp. 131–143.
- BENKO, G. 1992. Technológiai parkok és technopoliszok földrajza. – MTA RKK Budapest 187 p. Budapest kézikönyve. – Magyarország megyei kézikönyvei 20., CEBA Kiadó, Budapest, 1998.
- Budapesti Statisztikai Évkönyv 1998. – KSH, Budapest
- ENYEDI GY. 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest, 140 p.
- HASTENBERG, H. VAN 1999. Foreign direct investment in Hungary: The effects on the modernization of the manufacturing industry and the demand for labor. – Utrecht, 198 p.
- HASTENBERG, J.J.W. VAN 1998. Külföldi nagyvállalatok, multinacionális vállalatok a budapesti iparban. – In: BARTA GY. (szerk.): Budapest – nemzetközi város. Stratégiai kutatások az MTA-n, MTA Budapest pp. 83–100.
- IVÁN L. 1993. Külföldi tőkeérdekeltségű vegyesvállalatok létesítésének területi vonatkozásai Magyarországon. – Földr. Ért. 52. 1–4. pp. 66–77.
- LOSONCZ M. 1996. A gyógyszeripar és az Európai Unió. – Ipargazdasági Szemle 27. 4. pp. 28–45.
- Magyarország közép- és nagyvállalatai. 1999. – Hoppenstedt-Bonnier Kft., 1998. Budapest
- NAGY SÁNDOR GY. 1998. A külföldi működőtőke a budapesti agglomeráció kereskedelmében. – In: BARTA GY. (szerk.): Budapest – nemzetközi város. Stratégiai kutatások az MTA-n, MTA Budapest pp. 101–121.
- NAGY SÁNDOR GY. 1999. Külföldi működőtőke a budapesti agglomerációban. – In: BARTA GY.–BELUSZKY P.(szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban I. Bp. pp. 155–165.
- NEMES NAGY J. 1993. A formálódó piacgazdaság regionalizmusa. – In: KOVÁCS K. (szerk.): Település, igazgatás, gazdaság a térben. MTA RKK Pécs, pp. 203–223.

- NEMES NAGY J. 1998. A tér a társadalomkutatásban. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Budapest. 265 p.
- Pest megye kézikönyve. – Magyarország megyei kézikönyvei 13., CEBA Kiadó, Budapest 1998.
- Pest Megyei Statisztikai Évkönyve. 1998. – KSH, Budapest
- PETRUSKA I. 1996. A versenyképesség és innováció sajátosságai a hazai műanyagiparban. – Ipargazdasági Szemle 27. 1–3. pp. 315–322.

THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE SHAPING OF SPATIAL STRUCTURE OF PROCESSING INDUSTRY IN THE AGGLOMERATION ZONE OF BUDAPEST

by Zs. Sági

S u m m a r y

Until 1998 17 billion US dollars has flown into Hungary as foreign direct investment (FDI). FDI has had a significant impact on the spatial pattern of economy in Hungary including that of the manufacturing. The territorial differences in the FDI increased the extant disparities of the spatial structure of economy. This differences are manifest between the macro-regions. Within the smaller territorial units – for example in the examined Budapest agglomeration ring – its effect on the structure of manufacturing is at least ambiguous.

It is obvious that the quantity of FDI and the output by foreign firms are outstanding in the more developed areas that had already been in better position at the time when the projects were launched. Foreign firms have also affected the local labour market profoundly. The lack of FDI has been striking in the less developed south-eastern sector. This distribution shows analogy with the disparities between the macro-regions.

On the other hand the appearance and effects of the FDI are observable in the moderately developed north-eastern sector (area of Gödöllő) and in the traditional industrial micro-regions like the northern and eastern sectors. The territorial balancing function of FDI is evident here. This process started some years ago on the level of the macro-regions, still it is in an initial phase. The foreign capital stock is highly concentrated spatially. This observation is particularly valid for the relatively backward areas. However the diffusion of investment has already started, especially in the eastern sector. It has contributed to the economic development of these underdeveloped areas.

The activity of foreign firms moderate the influence of the settlement hierarchy and urban concentration on the capacity of manufacturing.

The Budapest–Budaörs–Törökbálint triangle is one of the dynamic centres of the country with incomplete development (along with Székesfehérvár and Győr). The foreign firms of manufacturing has played an important part in the development of this innovation zone, even if the leading role of the tertiary sector (services) is indisputable. However the foreign companies in the manufacturing industry take upon themselves the bulk of the development of a new core area in the Gödöllő micro-region.

Manufacturing has been reorganised as one of main factors of integration into the world economy.

Translated by the author